

Валентина Бойченко
Доцент кафедри загальної педагогіки,
педагогіки вищої школи та управління
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

ПОЛІКУЛЬТУРИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Стаття присвячена актуалізації полікультурного аспекту формування педагогічного мислення майбутніх учителів. Розкрито сутність полікультурної освіти, що забезпечує підготовку майбутніх учителів до кращого розуміння інших культур, сприяє встановленню сприятливих міжособистісних відносин, взаємобміну та взаєморозуміння між носіями різних культур, їх формуванню та розвитку відповідно до основних принципів толерантності, що набувають виявлення в процесі спілкування та взаємодії. Уточнено сутність комунікативної толерантності як складової педагогічного мислення вчителя, що охоплює знання про цінності толерантного спілкування, сформованість умінь і навичок толерантної взаємодії, зокрема у проблемних педагогічних ситуаціях, готовність до діалогу.

Ключові слова: *полікультурність, педагогічне мислення, майбутні вчителі, толерантність, комунікативна толерантність.*

Статья посвящена актуализации поликультурного аспекта формирования педагогического мышления будущих учителей. Раскрыта сущность поликультурного образования, которое обеспечивает подготовку будущих учителей к лучшему пониманию других культур; содействует установлению благоприятных межличностных отношений, взаимообмену и взаимопониманию между носителями разных культур; их формированию и развитию в соответствии с основными принципами толерантности, которые проявляются в процессе общения как составляющей педагогического мышления учителя, охватывающей знания о ценностях толерантного общения, сформированность умений и навыков толерантного взаимодействия, в том числе в проблемных ситуациях, готовность к диалогу.

Ключевые слова: *поликультурность, педагогическое мышление, будущие учителя, толерантность, коммуникативная толерантность.*

The article is devoted to actualization of multicultural aspect of pedagogical thought of future teachers. Essence of multicultural education which provides preparation of future teachers to the best understanding of other cultures, helps to establish favourable interpersonality relations, trade-out, and mutual understanding between the transmitters of different cultures, their forming and development, in accordance with basic principles of tolerance, which acquire an exposure in the process of intercourse and co-operation is exposed. Essence of communicative tolerance is specified as a constituent of pedagogical thought of

teacher, which engulfs knowledge about the values of tolerant intercourse, formed abilities and skills of tolerant co-operation, in a that number in problem pedagogical situations, readiness to the dialog.

Key words: *multicultural, pedagogical thought, future teacher, tolerance, communicative tolerance.*

Постановка проблеми. Перед освітою сьогодні стоїть безліч проблем, на розв'язання яких немає часу, зміни мають відбуватися у процесі. Серед основних характеристик сучасної освіти вчені виділяють не лише передачу знань і технологій, а й «формування творчих компетентностей», здатність до перенавчання, «готовність до навчання протягом усього життя» тощо.

Вирішення цих завдань покладається на вчителя, а підготовка вчителя, здатного до їх реалізації – це питання вищої школи. Відповідно, актуалізується проблема постійного оновлення змісту професійної підготовки майбутніх учителів, що, на нашу думку, має сприяти формуванню в них здатності ефективно здійснювати професійні обов'язки в умовах стрімких змін, які є реальністю інформаційного суспільства. В інформаційному суспільстві основним ресурсом стають знання та інформація, а для можливості використовувати їх потрібно володіти різними видами мислення.

Керуючись дидактичним принципом професійного спрямування [11], важливим завданням у підготовці майбутніх учителів вважаємо формування професійного педагогічного мислення як синтетичного утворення. Здійснюється педагогічне мислення через механізм професійної ідентифікації як внутрішнього ототожнення особистості з професією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Особливості педагогічного мислення та способи його формування стали предметом наукових досліджень І. Ісаєва, І. Лернера, В. Сластьоніна, Н. Тализіної. У наукових джерелах отримали висвітлення проблеми формування педагогічного мислення студентів з урахуванням їхніх індивідуально-психологічних особливостей (Н. Воронова), визначення ієрархізованої системи знань, що складають базову основу мислення

педагога, дають йому можливість компетентно вирішувати різноманітні питання освітнього процесу (Н. Кузьміна, Ю. Кулюткін, Г. Сухобська).

Незважаючи на наявність доволі ґрунтовного наукового доробку з проблеми формування професійного мислення педагога, недостатньо розкритими залишаються питання, пов'язані з окремими аспектами педагогічного мислення майбутнього вчителя, зокрема його полікультурний аспект.

Отже, **мета** статті полягає в розгляді окремих аспектів педагогічного мислення майбутнього вчителя, зокрема його полікультурної складової.

Виклад основного матеріалу дослідження

Ґрунтуючись на аналізі наукових джерел, розглядаємо педагогічне мислення як інтегративну характеристику, що базується на ґрунтовних знаннях щодо особливостей педагогічної діяльності, забезпечує узагальнене й опосередковане відображення професійної реальності, адекватне висунення і вирішення професійних задач. Педагогічне мислення віддзеркалює специфіку сприйняття, уваги, уяви, пам'яті майбутнього вчителя, особливості його емоційно-вольової сфери.

Від того як учитель буде діяти під час вирішення проблемної ситуації, чи адекватно визначить задачу, яку потрібно розв'язати; яке прийме рішення; чи зможе впоратися зі своїми почуттями, щоб не виявити при цьому роздратування, нетерпимість, залежить ефективність його професійної діяльності. Саме сформоване педагогічне мислення допомагає подолати вказані та інші професійні проблеми.

Процес формування у майбутніх учителів професійного педагогічного мислення має багатоаспектний характер і в умовах політичної кризи особливого значення набуває його полікультурна складова.

Україна – поліетнічна держава, до складу її населення входять різні за походженням і ступенем соціально-економічного розвитку етнічні спільноти. Це зумовлює полікультурність суспільного середовища, вимагає підготовки вчителя, здатного сприймати і розуміти не лише власні, а й культурні

цінності інших народів, спроможного здійснювати міжетнічну і міжкультурну комунікацію.

В умовах євроінтеграційних процесів вагому частину у підготовці майбутніх учителів займає адаптація змісту і форм навчання в контексті Болонського процесу. Поділяємо думку Т. Бірюкової, яка, акцентуючи на фаховій соціалізації майбутніх учителів, зазначає, що реалізація принципів Болонської декларації дозволить подолати суперечність між національною системою підготовки фахівців (професійною соціалізацією) та загальноєвропейською культурою (процесом соціалізації, що має загальноцивілізаційне спрямування). Соціалізація особистості може бути реалізована шляхом засвоєння норм і цінностей полікультурного соціуму, які притаманні Європі (адаптаційна складова) [2].

Проблема мирного співіснування різних народів і держав привертала увагу філософів, державних діячів на різних етапу розвитку суспільства. Із давніх часів людство робило спроби віднайти засіб забезпечення безконфліктного співіснування країн і національних спільнот.

До цих питань зверталися філософи Давньої Греції. Так Платон, наголошуючи на необхідності дотримання стійкого миру, вбачав ефективний засіб його досягнення в установленні панування розуму. На його думку, люди ще не навчилися повною мірою користуватися можливостями розуму, тому вони прагнуть керуватися почуттями, а це призводить до руйнівної ворожості [12, с.25].

У Канта «вічний мир» виступає своєрідною імперативною нормою, яка проголошує, що прагнути до миру треба не стільки для того, щоб покращити людство, скільки для того, щоб вберегти його від катастрофи, до якої воно може саме себе призвести. Ця теза не тільки не втратила своєї актуальності з часів Канта, а й набула більш конкретного звучання [8].

У контексті компетентнісного підходу щодо підготовки майбутніх учителів, у межах формування в них професійного мислення, зокрема його полікультурної складової, визначальною є ідея Ж. Делора, проголошена у

доповіді Міжнародної комісії з освіти для XXI століття «Освіта: прихований скарб», де він визначив «чотири опори», на яких розвиватиметься освіта, виокремивши, тим самим, глобальні компетентності: навчитися пізнавати, навчитися робити, навчитися жити разом, навчитися жити [6].

Стислий огляд дає змогу побачити важливість означеної проблеми, яка підтверджується тим, що і в минулому, і в сучасних умовах спостерігаються активні пошуки шляхів її розв'язання. Досить вагомий потенціал для цього має, на нашу думку, полікультурна освіта, спрямована на формування певних особистісних якостей як передумови попередження міжнаціональних та міждержавних конфліктів і винайдення конструктивних засобів досягнення взаєморозуміння.

Згідно з енциклопедичним визначенням, полікультурна освіта у світовій педагогіці відбувається завдяки таким підходам:

- акультураційному, тобто пов'язаному з утворенням гармонійних відносин між членами різних етнічних груп;
- діалоговому, заснованому на ідеї культурного плюралізму;
- соціально-психологічному, відповідно до якого полікультурна освіта є особливим способом формування певних соціально-установчих ціннісно-орієнтаційних схильностей, комунікативних і емпатійних умінь, за допомогою яких здійснюється розуміння інших культур [7, с. 691].

Крилова Н визначає Полікультурність як принцип, що сприяє, по-перше, збереженню та примноженню всієї багатоманітності культурних цінностей, норм, зразків поведінки та форм діяльності; по-друге, допомагає становленню як культурної ідентичності індивіда, так і розумінню ним культурних відмінностей між людьми [10, с. 87].

На думку В. Болгаріної та І. Лощенової, полікультурність є елементом загальної культури, ядром якої постають знання особливостей культури народів світу, вміння сприймати краще з-поміж них і тим самим збагачувати власну культуру [3, с. 3].

Незважаючи на відмінності у термінології у наведених та інших визначеннях, акцентується на необхідності оволодіння людиною глибокими знаннями в галузі рідної культури та культури інших народів, формування вмінь і навичок позитивного міжетнічного і міжкультурного діалогу на засадах поваги до інших народів та їх культур, толерантного ставлення до культурного розмаїття.

Важливе місце серед означених компонентів належить толерантності як важливому чиннику успішного вирішення проблемних задач, які визначаються вченими як одиниця професійного мислення педагога.

Не можна не зважати й на те, що в сучасному мультикультурному світі зростає роль толерантного спілкування. Чимало етнічних, релігійних, геополітичних, екологічних питань потребують ретельного, зваженого вивчення. У політологічному енциклопедичному словнику толерантність (від лат. *tolerantia* – терпимість, терпіння) розглядається як різновид взаємодії та позитивних взаємовідносин, поряд з повагою та співробітництвом, між соціальними групами, державами, політичними партіями [13, с. 352].

Гершунський Б. вводить поняття «менталітет толерантності», «толерантна поведінка», «толерантна свідомість» [5].

У свою чергу, І. Крейн зосереджує увагу на «універсальності толерантності мислення», яка у її вищому вияві інсайту реалізується у різних екстремальних ситуаціях (стихійні лиха, нещасні випадки, «зухвалі» втечі, викрадення, врятування тощо), а також у великих наукових відкриттях і поетичних шедеврах [9, с. 26].

У контексті гуманізації педагогічного процесу, вибудови конструктивних, моральних відносин між суб'єктами педагогічного спілкування (вчителями, учнями, їхніми батьками, адміністрацією навчального закладу) актуалізується проблема комунікативної толерантності, що характеризує ставлення особистості до людей, свідчить про міру перенесення неприємних або непридатних, з її погляду, психічних станів, якостей і вчинків партнерів із взаємодії.

Розкриваючи сутність комунікативної толерантності, О. Виноградова бачить у ній якість особистості, що виявляється в терпимості, безконфліктності, у стійкості довіри та здатності спокійно, без роздратування приймати індивідуальність інших людей. Для ефективності цього феномена, на переконання дослідниці, необхідно, щоб він виступав не просто високорозвиненою, а й стійкою якістю [4].

Результативність комунікацій та якісний аспект комунікативної толерантності залежать від рівнів спілкування з огляду на засади, що покладаються в основу позиціювання його учасників. Так, В. Сагатовський пропонує виокремлювати такі рівні:

1. Рівень маніпулювання. Один суб'єкт розглядає іншого як засіб або перешкоду щодо реалізації проекту своєї діяльності, своєрідний об'єкт.

2. Рівень «рефлексивної гри». Один суб'єкт у проекті своєї діяльності враховує «контрпроект» іншого суб'єкта, але не визнає його самоцінність, прагне блокувати чужий проект.

3. Рівень правового спілкування. Суб'єкти визнають право на існування проектів діяльності одне одного, намагаються узгодити їх і виробити обов'язкові норми цієї згоди. Вони не прагнуть «виграшу» або влади, надаючи перевагу справедливості, але детермінація цього прагнення залишається зовнішньою.

4. Рівень морального спілкування – вищий рівень суб'єкт-суб'єктних відносин, на якому суб'єкти внутрішньо приймають спільний проект взаємної діяльності як результат добровільного узгодження проектів діяльності один одного [14].

Безумовно, на маніпулятивному рівні та на рівні «рефлексивної гри» не йдеться про комунікативну толерантність. Вона з'являється на рівні правового спілкування, набуваючи норм і цінностей взаємодіючих суб'єктів на рівні морального спілкування.

До механізмів комунікативної толерантності відносять: по-перше, здатність індивіда до гальмування, стримання негативних реакцій; по-друге,

здатність адекватно оцінювати значення ситуацій й переоцінювати їх з урахуванням поглядів партнера, тобто готовність до перебудови неадекватних настановлень [1].

Механізм виникнення і виявлення комунікативної толерантності пов'язаний з психологією емоційного відображення особистих відмінностей. Вирішальну роль при цьому відіграє сумісність або несумісність аналогічних якостей партнерів – інтелекту з інтелектом, характеру з характером, звичок зі звичками, темпераменту з темпераментом. Іншими словами, партнери у процесі комунікації порівнюють та оцінюють якості, стани одне одного на рівні окремих підструктур особистості.

Висновки.

Полікультурна освіта – важливий компонент вищої педагогічної освіти, що забезпечує підготовку майбутніх учителів до кращого розуміння інших культур, сприяє встановленню сприятливих міжособистісних відносин, взаємообміну та взаєморозуміння між носіями різних культур, їх формуванню та розвитку відповідно до основних принципів толерантності, що набувають виявлення в процесі спілкування та взаємодії. З огляду на це, актуалізується проблема оволодіння майбутніми вчителями комунікативною толерантністю.

Теоретичний аналіз наукових джерел, присвячених розкриттю сутнісних ознак комунікативної толерантності, дає змогу констатувати, що цей феномен є інтегративним утворенням, психосоціальною характеристикою особистості з домінуючою спрямованістю свідомості на терпиму, безконфліктну поведінку, на особливий доброзичливий тип взаємодії індивіда з іншими людьми.

З позицій педагогіки вищої школи комунікативна толерантність може бути інтерпретована як мета процесу навчання і виховання, а також засіб досягнення певних результатів. У нашій роботі комунікативна толерантність розглядається як складова педагогічного мислення вчителя, що охоплює знання про цінності толерантного спілкування, сформованість умінь і

навичок толерантної взаємодії, в тому числі у проблемних педагогічних ситуаціях, готовність до діалогу. Тому вищі навчальні заклади, які здійснюють підготовку майбутніх учителів, насамперед мають звернути увагу на переорієнтацію її змісту, посилення в ньому акцентів на формування професійного педагогічного мислення майбутнього вчителя, основою і результатом якого має бути «менталітет толерантності», толерантна свідомість, комунікативна толерантність.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою діагностичних методик, спрямованих на визначення рівнів сформованості у майбутніх учителів комунікативної толерантності як важливої складової їх педагогічного мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безлюева Г. В. Толерантность: взгляд, поиск, решение / Г. В. Безлюева, Г. М. Шеламова. – М. : Вербум, 2003. – 168 с.
2. Бірюкова Т. Ф. Болонський імператив підготовки майбутніх менеджерів : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10 / Бірюкова Т. Ф. – Запоріжжя, 2006. – 217 с.
3. Болгарина В. Культура и поликультурное образование / В. Болгарина, И. Лощенова // Путь образования. – 2002. – № 1. – С.3–5.
4. Виноградова Е. Г. Субъектные предпосылки толерантности личности: автореф. на соискание учен. степени канд. психол. наук: спец. : 19.00.01 / Виноградова Е. Г. – Сочи, 2002. – 23 с.
5. Гершунский Б. С. Толерантность в системе ценностно-целевых приоритетов образования / Б. С. Гершунский // Педагогика. – 2002. – № 7. – С. 3–12.
6. Делор Ж. Образование: сокрытое сокровище. Доклад Международной комиссии по образованию для XXI века / Жак Делор. – Женева, 1996.
7. Енциклопедія освіти [гол. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
8. Кант И. К вечному миру / И. Кант // Соч.: В 6 т. – М., 1966. – Т.6.
9. Крейн І. Концепція толерантності як універсальної категорії еволюції розуму: метапідхід / І. Крейн // Вісник Національної Академії наук України. – 2006. – № 11. – С. 22–42.
10. Крылова Н. Культурология образования / Н. Крылова. – М.: Народное образование, 2000. – 272 с.
11. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти / В. С. Лутай. – К., 1996. – 189 с.

12. Платон. Государство 7 Сочинения. – М. : Мысль, 1971. – Т.3. – 4.1. – С.89–454.

13. Політологічний енциклопедичний словник : [навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів] / [упор. В. П. Горбатенко, А. Г. Саприкін]. – К. : Генеза, 1997. – 400 с.

14. Сагатовский В. Н. Социальное проектирование (к основам теории) / В. Н. Сагатовский // Прикладная этика и управление нравственным воспитание. – Томск, 1980. – С.83–89.